

Universitatea Națională de Arte din București

Domeniul de doctorat: Arte Vizuale

Program de studii universitare de doctorat: doctorat științific

REZUMAT AL TEZEI DE DOCTORAT

Ilustrația cărții românești vechi în secolul al XVIII-lea în colecțiile Bibliotecii Academiei Române. Gravura

Conducător de doctorat:

PROF. UNIV. DR. THEODORESCU RĂZVAN

Doctorand:

DIMITRIU N. OANA-LUCIA

2020

CUPRINS REZUMAT

Cuprinsul tezei de doctorat	3
Cuvinte cheie	6
Introducere	6
Metodologia de cercetare	8
Prezentarea sintetică a capitolelor tezei de doctorat	9
Bibliografie	17

CUPRINSUL TEZEI DE DOCTORAT

Argument.....	1
Capitolul I. Tipografiile din Țările Române în secolul al XVIII-lea. Generalități.....	5
I.1. Evoluția cărții de la manuscris la tipar.....	6
I.2. Tipografiile din Țara Românească.....	13
I.2.1. Tipografia de la Târgoviște.....	13
I.2.2. Tipografia Mitropoliei din București.....	15
I.2.3. Tipografia Domnească de la București.....	17
I.2.4. Tipografia de la Mănăstirea Tuturor Sfinților.....	19
I.2.5. Tipografia de la Mănăstirea Sfântul Sava.....	20
I.2.6. Tipografia grecească (1767-1769).....	23
I.2.7. Tiparul românesc în Orientul creștin.....	25
I.2.8. Tipografia de la Mănăstirea Snagov.....	28
I.2.9. Tipografia Episcopiei Râmnicului.....	30
I.2.10. Tipografia Episcopiei Buzăului.....	39
I.3. Tipografiile din Moldova.....	42
I.3.1. Tipografia Mitropoliei din Iași.....	42
I.3.2. Tipografia Domnească din Iași.....	45
I.3.3. Tipografia Sfântului Mormânt de la Mănăstirile Cetățuia și Sfântul Sava.....	46
I.3.4. Tipografia Episcopiei din Rădăuți.....	48
I.4. Tipografiile din Transilvania.....	50
I.4.1. Particularități.....	50
I.4.2. Tipografia românească de la Sibiu.....	51
I.4.3. Tipografia Mitropoliei de la Bălgrad (Alba Iulia) și din orașul Cluj.....	53
I.4.4. Tipografia de la Blaj.....	53
I.5. Lucrări tipărite în afara teritoriilor celor trei Principate Române.....	55
I.5.1. Integrarea în cultura europeană.....	56
I.5.2. Dinamica producției de carte în secolul al XVIII-lea.....	58
I.5.3. Patronii și tematica aparițiilor tipografice.....	59
I.5.4. Cărți apărute în afara teritoriilor Principatelor.....	61

Capitolul II. Motive, ornamente, reprezentări în cărțile apărute în Țara Românească.....	62
II.1. Centrul tipografic Târgoviște.....	63
II.2. Centrul tipografic București.....	90
II.3. Centrul tipografic Snagov.....	375
II.4. Centrul tipografic Buzău.....	385
II.5. Centrul tipografic Râmnic.....	461
Capitolul III. Motive, ornamente, reprezentări în cărțile apărute în Moldova.....	679
III.1. Centrul tipografic Iași.....	680
III.2. Centrele tipografice Dubăsari și Moghilău (Movilău).....	787
III.3. Centrul tipografic Rădăuți.....	799
III.4. Centrul tipografic Brăila.....	805
Capitolul IV. Motive, ornamente, reprezentări în cărțile apărute în Transilvania.....	806
IV.1. Centrul tipografic Sibiu.....	807
IV.2. Centrele tipografice Alba Iulia și Brașov.....	843
IV.3. Centrul tipografic Cluj.....	844
IV.4. Centrul tipografic Sâmbăta Mare.....	846
IV.5. Centrul tipografic Blaj.....	847
Capitolul V. Concluzii.....	927
V.1. Principalele cărți de cult și imaginile lor	928
V.2. Privire de ansamblu asupra graficii de carte din secolul al XVIII-lea	936
Bibliografie.....	948

Anexe

Anexa 1 Lista centrelor tipografice și a cărților din secolul al XVIII-lea din patrimoniul B.A.R.....	1
Anexa 2 Semnături ale gravurilor din tipografiile de pe teritoriul Țărilor Române în secolul al XVIII-lea	65
Anexa 3 Xilogravuri apărute în fondul de carte românească veche din secolul al XVIII-lea din patrimoniul B.A.R.....	80
Anexa 4 Foile de titlu apărute în fondul de carte românească veche din secolul al XVIII-lea din patrimoniul B.A.R.....	156
Anexa 5 Steme apărute în fondul de carte românească veche din secolul al XVIII-lea din patrimoniul B.A.R.....	189
Anexa 6 Frontispicii apărute în fondul de carte românească veche din secolul al XVIII-lea din patrimoniul B.A.R.....	205
Anexa 7 Subspicii apărute în fondul de carte românească veche din secolul al XVIII-lea din patrimoniul B.A.R.....	265
Anexa 8 Letrine apărute în fondul de carte românească veche din secolul al XVIII-lea din patrimoniul B.A.R.....	288

Ilustrația cărții românești vechi în secolul al XVIII-lea
în colecțiile Bibliotecii Academiei Române

Rezumat

Cuvinte cheie: Biblioteca Academiei Române, secolul al XVIII-lea, carte românească veche, centre tipografice, ilustrație de carte, comanditari, xilogravură, frontispicii, gravori.

Introducere

Asupra temei cercetate s-au aplecat cercetători importanți, dar datorită numărului mare de cărți apărute în secolul al XVIII-lea, în diferitele centre tipografice din cele trei Țări Române, majoritatea lor păstrate în fondul Bibliotecii Academiei Române, domeniul nu a fost valorificat pe deplin, multe cărți nu sunt puse în valoare, gravurile apărute în ele nu sunt suficient cunoscute.

Creșterea exponențială a producției de carte din secolul al XVIII-lea, comparativ cu precedentele secole, ca și dezvoltarea graficii de carte, folosirea pe scară largă a gravurii în lemn, răspândirea centrelor unde se tipăresc cărți, apariția de noi centre de cultură, creșterea recunoașterii și aprecierii sociale a tipografilor și gravurilor, exprimată prin accesul lor la ierarhia Bisericii, determină întocmirea unei lucrări de analiză a cărților și a gravurii de carte, recunoscută ca artă de sinteză, care să cuprindă realizările din acest secol.

Domeniul a fost studiat în lucrări fundamentale de istoriografie semnate de Nicolae Iorga, George Oprescu, Răzvan Theodorescu, Cornel Tatai-Baltă, Marius Porumb și alți autori.

Domeniul gravurii în lemn este unul deschis completărilor și abordărilor multidisciplinare, de-a lungul timpului domeniul a fost studiat de mari cercetători români, Nicolae Iorga în *Scieri despre artă*, are un capitol despre *Arta Cărții Românești*, în care prezintă cronologic ornamentația cărții vechi românești, cu trimiteri la tipografi și gravori, fără a conține reproduceri de xilogravuri.

Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu în *Bibliografia Românească Veche* în care se prezintă toate cărțile de la 1508 până la 1830 cronologic, alături de descrierea bibliografică sunt adăugate și elemente reprezentative privind ilustrația cărților.

O altă lucrare de bază în domeniu este *Grafica românească în secolul al XIX-lea* de George Oprescu, unde este prezentată cartea ilustrată din secolul menționat.

Răzvan Theodorescu în *Civilizația românilor între medieval și modern, Orizontul imaginii (1550 - 1800)* prezintă aspecte despre cartea și ilustrația de carte din epoca brâncovenească.

Tatai-Baltă Cornel prezintă xilogravura în lemn în mai multe lucrări, din care amintesc, *Gravorii în lemn de la Blaj, Xilogravura din cartea românească veche tipărită la București (1508 - 1830)*, iar Anca Elisabeta Tatay prezintă *Xilogravura de la Sibiu sfârșitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea*, lucrări de referință pentru domeniul studiat.

Tot despre xilogravură au mai scris și Ana Andreescu *Arta cărții - cartea românească veche 1508 - 1700*, Florescu Aurelia *Gravura râmniceană*, Elena Chiaburu *Carte și tipar în Țara Moldovei* și Gheorghe Racoveanu *Gravura în lemn la Mănăstirea Neamțul*.

O lucrare importantă pentru domeniul studiat este *Repertoriul tipografilor, gravurilor, patronilor, editorilor cărților românești (1508 - 1830)*, realizată de Eva Mârza și Florin Bogdan.

Un alt cercetător important este Morărescu Dragoș care în numeroase articole a studiat gravorii și operele lor.

Lucrările apărute anterior abordează subiectul ilustrației de carte punctual, cercetând anumite tipografii sau activitatea unor gravori, anumite perioade de timp lăsând deschisă cercetării o abordare multidisciplinară amplă, care să cuprindă munca gravurilor din secolul al XVIII-lea și nu numai.

Datorită oportunității de a lucra în cadrul Bibliotecii Academiei Române am avut acces nelimitat la fondurile de carte rară, arhive și documente ale instituției, fapt care îmi oferă posibilitatea de a aborda studiul gravurii de carte împreună cu studiul documentelor istorice, care

conține corespondența din secol privind realizarea cărților, și cu studiul fondului de manuscrise, având acces și la studiile apărute despre tema cercetată.

Tema de cercetare are ca scop prezentarea amănunțită a ilustrației fondului de carte veche românească din patrimoniul Bibliotecii Academiei Române din secolul al XVIII-lea.

De asemenea aceasta are un caracter interdisciplinar și implică domenii precum istorie, istoria cărții, teologie și artele plastice (xilografura).

Cercetarea întreprinsă are ca rezultat o prezentare a ilustrației cărții românești vechi în perioada 1701-1800, privită din punct de vedere istoric și cronologic, în cele trei Țări Române.

Metodologia de cercetare

În lucrare studiez izvoarele primare, reprezentate de fondul de carte românească veche și fondul de documente istorice aflate în Biblioteca Academiei Române, plecând de la lucrările fundamentale apărute în acest domeniu ale lui Nicolae Iorga, George Oprescu, Răzvan Theodorescu, Cornel Tatai-Baltă, Marius Porumb, Doru Bădără dar și a lucrărilor de cercetare aplicată ale altor autori Ana Andreescu, Dragoș Morărescu, Policarp Chițulescu ș.a.

Abordarea temei de cercetare are ca prim obiectiv prezentarea tipografiilor din cele trei țări române, pentru a urmări evoluția lor în secol, migrația lor teritorială, schimbarea comanditarilor, trecerea de la tipografia domnești sau mitropolitane la tipografia particulare, de la tipografia românești la tipografia grecești.

În Țara Românească de-a lungul secolului avem tipografii la Buzău tipografia Episcopiei, la Târgoviște tipografia Mitropoliei, la Snagov a mănăstirii, iar la București apar succesiv tipografia Mitropoliei, tipografia Domnească, tipografia mănăstirii Sfântul Sava, tipografia de la mănăstirea Tuturor Sfinților și tipografia grecească. Găsim la Râmnic tipografia Episcopiei.

În Moldova la Iași unde funcționează tipografia Mitropoliei, tipografia Domnească și tipografia Sfântului Mormânt de la mănăstirile Cetățuia și Sfântul Sava. Tot la Iași a funcționat tipografia politică a lui Mihail Strilbițchi, care este mutată la Dubăsari și la Moghilău, iar în final dăruiește utilajele mănăstirii Neamțului.

Un alt centru tipografic este la Episcopia Rădăuți.

În Transilvania avem tipografia românească de la Sibiu, tipografie particulară, la Bălgrad (Alba Iulia) tipografia Mitropoliei, o tipografie la Cluj și una la Blaj tipografia mănăstirii Sfânta Treime, mutată la mănăstirea Buna Vestire.

După identificarea centrelor tipografice am prezentat cărțile tipărite în acestea, cu analiza ilustrației conținută de acestea.

Analiza amănunțită a ilustrației fondului de carte veche românească din patrimoniul Bibliotecii Academiei Române din secolul al XVIII-lea, are ca rezultat descrierea iconografică, prin identificarea legăturii între imagine și mesajul biblic sau laic, printr-o analiză comparată a evoluției imaginilor în timp, atât în perioada analizată, dar și identificând sursele de inspirație din secolul anterior, urmărind existența coridoarelor culturale, apărute pe căile de tranzit economic, aparținând Sud-Estului european.

Prezentarea sintetică a capitolelor tezei de doctorat

Introducerea tezei prezintă argumentul realizării unui catalog al fondului de carte românească veche din secolul al XVIII-lea aflat în colecțiile Bibliotecii Academiei Române.

În primul capitol al tezei prezintă evoluția în timp a apariției tiparului și a cărților în Țările Române, a centrelor tipografice și a tipografiilor, o selecție a operelor realizate de acestea,

prezentare completată de prima anexă care cuprinde lista cărților, domnitorilor, mitropoliților și a celor care au realizat efectiv cărțile tipografi, gravori, zețari, traducători, corectori și editori.

Prezint sintetic realizările în domeniul culturii scrise din secolele al XIV-lea și al XV-lea, manuscrisele apărute în Moldova și în Țara Românească, care dezvoltă arta miniaturistică și sunt precursorile ilustrației de carte prin xilogravură.

În următoarele subcapitole prezint tipografiile care au funcționat în secolul al XVIII-lea pe teritoriile celor trei țări române. Prezint cele mai importante cărți apărute din punct de vedere al graficii, cu trimiteri la tipografia, xilogravorii și comandarii operelor.

În subcapitolul **I.2.5. Tipografia de la Mănăstirea Sfântul Sava** prezint corespondența dintre patriarhul Hrisant al Ierusalimului și Mitrofan Gregoras în legătură cu apariția lucrării *Istoria Patriarhilor de Ierusalim* a lui Dosithei patriarhul Ierusalimului, arătând că lucrarea este încă în lucru în 1721, anterior fiind considerat ca an de terminare a tipăririi 1719.

În **subcapitolul I.5.1. Integrarea în cultura europeană**, prezint lucrările apărute care provin de la autori străini și gravorii, tipografii străini care au lucrat pentru apariția de cărți în țările române. Mă opresc asupra faptului că multe cărți românești apar în tipografii din orașe europene, Veneția, Londra, Viena, Petersburg, Moscova, Buda, Liov

Analizez dinamica producției de carte în secol, evidențiez aparițiile de carte cu tematică religioasă și laică, pe centre tipografice și pe comanditari.

În **capitolele II, III și IV Motive, ornamente, reprezentări** al lucrării prezint, grupate pe cele trei Țări Române, gravurile, punând în evidență diversitatea, dar și asemănările tematice dintre ele, foile de titlu, stemele, frontispiciile, subspiciile și letrinele, la care adaug o listă a semnăturilor artiștilor gravori, care evidențiază evoluția în timp a modului de a semna operele și permite atribuirea mai exactă a acestora.

Teza de doctorat cuprinde descrierea xilogravurilor din cărțile apărute în secolul al XVIII-lea, aflate în colecțiile Bibliotecii Academiei Române, având ca obiective analiza tematicilor, a artiștilor gravori și a acoperirii teritoriale.

Identific tematici diferite, în principal religioase, acoperind majoritatea centrelor tipografice existente în cele trei Țări Române.

Urmăresc în lucrare reliefarea canonului iconografic, dar și evoluția în timp a reprezentărilor grafice, evidențierea frecvenței folosirii anumitor modele prin notarea cărților în care acestea apar.

Analizez un număr de aproximativ 400 de cărți, realizând un catalog care cuprinde 420 de ilustrații, majoritar cu tematică religioasă, 295 de gravuri de foi de titlu, 141 de gravuri de steme, 305 letrine și 630 de frontispicii și subspicii.

În cadrul lucrării, descriu detaliile xilogravurilor și a ornamentelor folosite de ilustratori, descriere completată de transliterarea sau traducerea unui număr reprezentativ de foi de titlu și dedicații regăsite pe pagina cuprinzând stemele domnitorilor, păstrând exprimările din epocă, pentru evidențierea patronilor lucrării, a tipografilor și a gravurilor, a localității și anului de apariție a cărților.

Pe cât posibil identific autorii gravurilor, comanditarii, tematica iconografică, analizez principalele cărți de cult urmărind respectarea canonului și repetarea tematicii xilogravurilor.

Cele mai reprezentative cărți din punct de vedere al gravurii de carte prezentate în lucrare sunt apărute la București *Ceaslov greco-arab* CRV 137 din 1702, *Ceaslovul slavon* CRV 143 din 1703, opere ale lui Antim Ivireanul, *Istoria Patriarhilor Ierusalimului* CRV 175 din 1715 și *Triod* CRV 250 A din 1746. La Snagov putem menționa *Liturghierul greco-arab* CRV 130 din 1701.

În tipografia Episcopiei Buzăului sunt de reținut lucrările *Triod* CRV 121 de la anul 1700 și *Penticostar* CRV 124 din 1701. De la Târgoviște reținem *Psaltire* CRV 161 B din 1710.

Tot în Țara Românească la tipografia Episcopiei din Râmnic avem *Adunarea slujbei adormirei Născătoarei de Dumnezeu*, CRV 150 din 1706, *Antologhion* CRV 215 1736 și *Penticostar* CRV 494 1785.

De menționat dintre lucrările apărute în Moldova la Iași sunt *Penticostar* CRV 289 din 1753, *Evangelie* CRV 330 din 1762 și *Prăvilioară* CRV 478 din 1784, iar la Dubăsari *Ceaslov* CRV 573 din 1794. Evidențiez și la Rădăuți un *Ceaslov* CRV 241 din 1745.

În Transilvania apar la Sibiu *Așezământul lui Iosif al II-lea pentru cadastru* CRV 499 A din 1786, *Ceaslov* CRV 534 din 1790 și *Ahile la Schiro* CRV 611 din 1797. Din lucrările apărute la Blaj amintesc *Ceaslov* CRV 280 A din 1751 și *Penticostar* CRV 359 A din 1768.

Lucrările selectate mai sus au xilogravuri deosebite, care au influențat operele apărute în secol și ulterior, unele fiind chiar foarte bogat ilustrate, cum sunt *Antologhionul* de Râmnic cu peste 40 de xilogravuri și *Ceaslovul* de la Dubăsari decorat cu 40 de icoane.

Capitolul V. Concluzii conține structurat pe subcapitole concluziile reieșite din materialul cercetat.

În subcapitolul **V.1. Principalele cărți de cult și imaginile lor** analizez principalele tipuri de cărți de cult din perspectiva reflectării iconografice a scopului cărților de cult.

Una din concluziile analizei este prezența mai numeroasă a temei Mântuitorului și a Fecioarei Maria față de alte tematici iconografice în cărțile apărute în secol.

Remarc o mai mare pondere a producției de carte în Țara Românească unde apar în secol aproximativ 280 de titluri, față de Moldova și Transilvania, cu câte aproximativ 90 de titluri fiecare.

Având o analiză de ansamblu a graficii din secol în subcapitolul **V.2. Privire de ansamblu asupra graficii de carte din secolul al XVIII-lea** coroborez constatările privind tematica ilustrației și contribuția gravurilor putând face corelații între tipografii, cărți și xilogravuri.

În catalogul realizat prezint cărțile în ordine cronologică, ordine regăsită în Bibliografia Românească Veche, lucrare fundamentală pentru acest domeniu întocmită de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, grupate teritorial pe centrele tipografice unde au fost realizate.

Evidențiez schimburile de modele, matrițe și creatori între cele trei Țări Române, astfel opera lui Antim Ivireanul, realizată la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, a influențat xilogravurile apărute ulterior, atât pe plan național, dar și pe plan extern, în lucrările apărute în Georgia, Siria și Ierusalim.

Pe plan intern remarc xilogravurile Sfinților Evangheliști apărute în *Evangheliie greco-română* București (1693) și în *Evangheliie* Snagov (1697), cărți tipărite de Antim Ivireanul, regăsite în *Apostol* de Buzău (1743) tipograf Ioan Stoicovici, *Evangheliie* București (1742) tipografi Stoica Iacovici, Radu Iacovici, *Apostol* București (1743) tipograf Dimitrie Pandovici, *Evangheliie* București (1750) tipografi Barbu Bucureșteanul și Grigore, *Evangheliie* București (1775) tipograf Dimitrie Petrovici.

Alți artiști importanți, din care menționez pe Ioanichie Bacov, Mihai Atanasievici, în Țara Românească, Mihail Stribițchi, în Moldova, influențează vizibil opera celorlalți gravori din secol.

Exemplificăm circulația gravurilor cu temele iconografice *Vindecarea slăbănogului de la lacul Vitezda*, *Viziunea Sfântului Petru*, *Patriarhul Alexandriei* și *Duminica Tuturor Sfinților*, apărute în edițiile *Penticostarului* de la Râmnic (1743), Blaj (1768) și București (1782).

La Râmnic, lucrează Mihai Atanasievici, la Blaj, Petru Papavici Râmniceanul, iar la București, Stanciu Popovici Tomovici Tipograf. Cele trei gravuri menționate sunt influențate de gravurile lui Ioanichie Bacov, apărute în *Penticostarul* de la Buzău (1701).

În sensul celor mai sus, menționez că o altă gravură, înfățișându-l pe *Sfântul Evanghelist Matei* și întâlnită în *Evanghelia* de la Râmnic (1746), este reluată, într-o formă apropiată, în *Evanghelia* de la Blaj (1765), cu precizarea că la Râmnic a lucrat același Mihai Atanasievici, iar la Blaj Sandu Râmniceanul, Petru Papavici Râmniceanul și Ioan Râmniceanul.

Gravura *Răstignirea lui Iisus Hristos* apărută în *Molitvenic* de Blaj (1784) apare la Râmnic în 1788 într-un *Octoih*, xilogravura fiind opera lui Ioanichie Endredi.

Interesant de semnalat este fenomenul că modele iconografice folosite în diferite centre tipografice din Țările Române sunt întâlnite și în ilustrația frontispiciilor.

De pildă, frontispiciul *Coborârea de pe cruce*, apărut pentru prima dată în *Triodul* de la Buzău (1700), ilustrat de către Ioanichie Bacov, se regăsește ulterior în *Triodul* de la Râmnic (1731), lucrat de către Ieremia Atanasievici, fiind folosite lucrările lui Dimitrios. În *Triodul* de la București (1746), lucrat de către Stoica Iacovici, apare o variantă a frontispiciului, apoi o regăsim la Iași, în două lucrări ale lui Grigorie Stanovici, Teofan monahul și Mihail Strilbițchi, și anume, într-o *Liturghie* (1759) și, respectiv, o *Evanghelie* (1762).

Frontispiciul *Iisus Hristos încadrat de Sfinții Apostoli Pavel și Ioan* apare în *Triodul* de la Râmnic (1731), apoi în *Antologhionul* din același centru tipografic (1737), ambele cărți avându-l ca tipograf pe Dimitrie Pandovici, iar ca ilustratori pe Mihai Atanasievici și Dimitrie. Același frontispiciu este reîntâlnit la Blaj, în cartea *Strastnic* (1773), pentru ea lucrând, ca tipograf, Petru Papavici Râmnicaneanul și, ca ilustratori, Ioanichie Endredi și Sandul Tipograf, frontispiciul fiind, însă, semnat Petros (Petru Papavici Râmnicaneanul). Acest frontispiciu reapare și în *Liturghia* de la Sibiu (1798), tipograf fiind Petru Bart, iar ilustrator Dimitrie Finta.

Se remarcă și o influență externă, gravuri și xilogravuri alogene care apar cu un caracter de unicat în operele analizate: portretul Patriarhului Dositheii apărut în CRV 175, *Istoria Patriarhilor Ierusalimului*, carte tipărită la București, lucrare începută în 1715 și finalizată în 1721. Până acum se considera anul de finalizare al cărții 1719, dar conform corespondenței prezentate în teză, pot afirma că anul de finalizare al acesteia este 1721.

În corespondența păstrată în fondurile Bibliotecii Academiei Române, putem găsi copii ale scrisorilor trimise și primite de Mitrofan Gregoras lui Hrisant patriarhul Ierusalimului, în care acesta cere să-i trimită matrița portretului *răposatului*, pentru a o imprima la 2 martie 1721.

Dintre gravorii străini, ale căror lucrări apar în cărți din secolul al XVIII-lea, iese în evidență Gritner, un gravor în lemn francez activ între anii 1763 - 1803, ilustrator de cărți și cartograf care lucrează pentru Franța, Ungaria, Austria, Slovacia și Elveția.

Frontispiciile pe care el le-a realizat sunt întâlnite la Iași, în *Magna Charta von Galitzien* (1790), și la Sibiu, în *Ahile la Schiro* (1797), precum și în *Bertoldo și Bertoldino* (1799).

Gravurile lui Hieronimus Benedicti, gravor vienez, ilustrează cartea *Ahile la Schiro* (1797)

Alte exemple cu lucrări care conțin gravuri care nu apar decât o singură dată în lucrări tipărite pe teritoriul celor Trei Țări Românești sunt: harta Sfântului Munte Athos, care apare în 1701 în *Proschinitarul Sfântului Munte Athos*, CRV 129, cei treisprezece Sfinți sârbi, foști conducători, care apar în *Pravila de rugăciuni* pentru Sfinții sârbești, CRV 327, tipărită la Râmnic în anul 1761. În anul 1706 în *Evhologhion* de Râmnic CRV 150 A și în *Octoih* de Râmnic CRV 151 apare gravura *Răstignirea Domnului* semnată de Ioanichie Bacov și datată 1705, care nu se mai regăsește în alte cărți apărute ulterior în Țările Române. O regăsim în *Condac (Kondaki)* din 1710, apărută în tipografia regelui Vakhtang al VI-lea, la Tbilisi, Georgia¹, urmare a trimerii tipografului Mihail Iștvanovici pentru sprijinirea tiparului georgian de către Constantin Brâncoveanu.

Am pus în evidență continuitatea ilustrației de carte în secolul al XIX-lea, evidențiind influențele gravurii din secolul anterior, exemplificând cu cazul particular al lui Mihail Strilbițchi din Moldova, asupra operelor de la tipografia Mănăstirii Neamțului.

---

¹ Exemplar deținut de Biblioteca Națională Parlamentară din Georgia, inv. K.192.583/309.

O concluzie a cercetării întreprinse, deși există schimburi culturale între Țările Române, diferă modul de abordare stilistic, astfel în Țara Românească se păstrează strict tradiția bizantină, în Moldova întâlnim un stil novator și occidentalofil, stil întâlnit pe scară largă și în Transilvania.

Lucrarea conține anexe conținând lista completă a centrelor tipografice și a cărților cercetate în lucrare, lista specimenelor de semnături ale gravurilor, xilogravurile, foile de titlu, stemele, frontispiciile, subspiciile și letrinele apărute în fondul de carte românească veche din secolul al XVIII-lea în colecțiile Bibliotecii Academiei Române.

Așadar, prin intermediul acestei lucrări de doctorat realizez o prezentare amănunțită a gravurilor folosite în cartea românească veche apărută în secolul al XVIII-lea, existentă în colecțiile Bibliotecii Academiei Române și tipărită pe teritoriul Țărilor Române.

Lucrarea se concretizează într-un catalog al ilustrațiilor fondului de carte românească veche al Bibliotecii Academiei Române, din secolul al XVIII-lea.

Rezultatele cercetării se constituie într-un instrument util cercetărilor istoriei artei, bibliografilor, tuturor persoanelor care doresc să facă cunoștință cu o latură a culturii și artei cărții românești.

Bibliografie generală

Documente istorice

B.A.R. Doc. Ist. DCLXXXIII/ 1, 2, 5, 9, 10, 19, 21, 22, 23, 40.

Doc. Ist. CCCLXXV/207.

Doc. Ist. XX/112.

Carte de specialitate

Andreescu, Ana. *Arta cărții - cartea românească veche 1508-1700*. Ediția a II-a. București: Editura Univers Enciclopedic, 2002, 354 p.

Avram, Mircea. „Primul calendar românesc apărut la Sibiu (1793)”. *Târgoviște cetate a culturii românești. Studii și cercetări de bibliofilie*. Partea I. București, 1974, p. 79-82.

Barbu, Constantin ed. *Cantemiriana*, București: Institutul Internațional de Studii Cantemiriene, Universitatea Creștină Dimitrie Cantemir, 2012, 720 p.

Bădără, Doru. *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*. Brăila: Muzeul Brăilei, Editura Istros, 1998, 340 p.

Bădără, Doru. „Activitatea tipografică în timpul lui Constantin Brâncoveanu”. *Civilizația epocii brâncovenești*. București: Monitorul oficial R. A., 2014, p. 102-129.

Bădiliță, Cristian. *Evangheliile apocrife*, ediția a IV-a, Iași: editura Polirom, 2007, 282 p.

Bianu, Ioan, Nerva Hodoș și Dan Simonescu. *Bibliografia Românească Veche 1508-1830*. București: editura Atelierele Grafice Socec, 1903-1944, 4 vol.

- Biblia*. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2015, 1416 p.
- Braniște, Ene. *Liturgica teoretică*. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR, 1978, 280 p.
- Braniște, Ene. *Liturgică generală*. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR, 1993, 784 p.
- Cantemir, Dimitrie. *Opere Complete, Sistemul sau Întocmirea religiei Muhamedane*. Vol. VIII, Tomul II. București: Editura Academiei, 1987, 709 p.
- Cartoian, Nicolae. *Cărțile populare în literatura românească*. Vol. I. București: Editura Enciclopedică Română, 1974, 2 vol.
- Cavarnos, Constantine. *Ghid de iconografie bizantină*. București: editura Sofia, 2005, 236 p.
- Cândea, Virgil. „În 2008 - cinci secole de tipar românesc”. *Logos Arhiepiscopului Bartolomeu al Clujului la împlinirea vârstei de 80 de ani*. Cluj-Napoca: Editura Renașterea, 2001, p. 307-312.
- Cândea, Virgil, coord. *Istoria românilor*. Vol. V. București: Editura Enciclopedică, 2003, 1124 p.
- Cernovodeanu, Dan. *Evoluția armeriilor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre: sec. XIII-XX*. Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2005, 531 p.
- Cernovodeanu, Paul, coord. *Istoria românilor*. Vol. VI. București: Editura Enciclopedică, 2002, 1072 p.
- Chiaburu, Elena. *Carte și tipar în Țara Moldovei*. Iași: Editura Universității Al. I. Cuza, 2010, 710 p.
- Chițulescu, Policarp, coord. *Antim Ivireanul. Opera tipografică*. București: Editura Institutului Cultural Român, 2016, 215 p.

- Cormack, Robin. *Byzantine Art*, Oxford: Oxford University Press, 2000, 248 p.
- Cristea, Elie Miron. *Iconografia și întocmirile din internul bisericii răsăritene*. Sibiu: Tiparul Tipografiei Archiepiscopale, 1905, 341 p.
- Daniel, Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române. *Unire și demnitate: rolul Bisericii în realizarea și păstrarea idealului unității naționale*. București: editura Basilica, 2019, 192 p.
- Dionisie din Furna. *Erminia picturii bizantine*. București: editura Sofia, 2000, 343 p.
- Dogan, Lucian. ”Considerații brahigrafice privind atribuirea unor gravuri Sfântului Antim Ivireanul”. *Artă și cultură eclezială în timpul Sfântului Ierarh Antim Ivireanul*. București: Editura Cuvântul vieții a Mitropoliei Munteniei și Dobrogei, 2016, p. 190-221.
- Drăguț, Vasile, Vasile Florea, Dan Grigorescu și Marin Mihalache. *Pictura românească în imagini - 1111 reproduceri*. București: Editura Meridiane, 1970, p. 7-104.
- Duțu, Alexandru. *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII (1700-1821), studii și texte*. București: Editura pentru Literatură, 1968, 397 p.
- Ene, Maria-Camelia. *Moda în Țara Românească secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea Veșminte și accesorii de epocă din patrimoniul Muzeului Municipiului București*. București: Editura Muzeului Municipiului București, 2015, 299 p.
- Feodorov, Ioana. *Tipar pentru creștinii arabi. Antim Ivireanul, Atanasie Dabbās și Silvestru al Antiohiei*. Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2016, 340 p.
- Feodorov, Ioana. „Tipărituri antimiene pentru creștinii arabi din Patriarhia Antiohiei”. *Artă și cultură eclezială în timpul Sfântului Ierarh Antim Ivireanul*. București: Editura Cuvântul Vieții a Mitropoliei Munteniei și Dobrogei, 2016, p. 150-199.
- Florescu, Aurelia. *Gravura râmniceană*. Craiova: editura Aius, 1998, 110 p.
- Giurescu, Constantin C., coord. *Istoria românilor*. Vol. III. București: editura All Educational, 2000, 780 p.

Holban, Maria, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Dan Cernovodeanu, *Călători străini despre Țările Române*. Vol. VIII. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, 691 p.

Hurmuzachi, Eudoxiu. *Documente grecești privitoare la istoria românilor*. București: 1915, XIV 1, 705 p.

Hurmuzachi, Eudoxiu. *Documente grecești privitoare la istoria românilor*. București: 1936, XIV 3, 504 p.

Ionescu, Dimitrie C. *Un mic istoric asupra tipografiilor din România*. Craiova: Scrisul Românesc S.A., 1927, 47 p.

Iorga, Nicolae. *Istoria Literaturii Române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*. București: Institutul de Arte Grafice și Editura Minerva, 1901, 639 p.

Iorga, Nicolae. *Scrieri despre artă*. București: Editura Meridiane, 1968, 380 p.

Lazarev, Viktor. *Istoria picturii bizantine*. Vol. 3. București: Editura Meridiane, 1980, 296 p.

Lupu, Daniela. *Tiparul și cartea din Țara Românească în epoca domniilor fanariote (1716-1821)*. Ediția a II-a. București: Editura Muzeului Municipiului București, 2014, 432 p.

Mârza, Eva și Florin Bogdan. *Repertoriul tipografilor, gravurilor, patronilor, editorilor cărților românești (1508-1830)*. Sibiu: Astra Museum Techno–Media, 2013, 305 p.

Mitric, Olimpia. „Cartea românească tipărită la Rădăuți în secolul al XVIII-lea”. *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național, Cercetare și valorificare*. Vol. I. Râmnicu Vâlcea: Muzeul Județean Vâlcea, 1980, p. 427-432.

Nicolescu, Corina. “Lumea românească și Bizanțul în secolele XIII-XV”. *Cultura bizantină în România*. București: Întreprinderea poligrafică “Arta Grafică”, 1971, p. 53-75.

Oprescu, George. *Grafica românească în secolul al XIX-lea*. Vol. I. București: Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1942, 281 p.

Panaitescu, P.P. “L’influence de l’oeuvre de Pierre Mogila archevêque de Kiev dans les Principautés roumaines”. *Mélanges de l’École Roumaine en France*. V. Extras. Paris: Librairie J. Gamber, 1926, 94 p.

Păcurariu, Mircea. *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*. Ediția a II-a. Vol. II. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994, 679 p.

Poenaru, Daniela. *Contribuții la Bibliografia Românească Veche*. Târgoviște: Muzeul Județean Dâmbovița, 1973, 341 p.

Popa, Corina. “Configurații tradiționale și “moderne” în arta românească a veacului al XVIII-lea”. *Arta românească în secolul luminilor*. Răzvan Theodorescu coord. București: Academia de științe sociale și politice, 1984, 189 p.

Popa, Liliana. „Despre valorile bibliofile românești tipărite de Petru Barth (1784-1801)”. *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național, Cercetare și valorificare*. Vol. II. București, 1983, p. 336-340.

Popescu, Oana-Mădălina, *Chipuri sfinte în vechi hrisoave românești*, București: editura Dinasty Books Proeditură și Tipografie, 2020, 324 p.

Popescu-Vâlcea, G. *Le probleme de l'entrelac et l'ornementation des vieux manuscrits roumains*. București: Institut de Arte Grafice – stampa română, 1941, 18 p.

Popp, Vasile. *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și vecinatele țări de la începutul lor până la vremile noastre*. Sibiu: 1838. Eva Mârza și Iacob Mârza ed. Cluj Napoca: Editura Dacia, 1995, 225 p.

Rămureanu, Ioan, Milan Šesan și Teodor Bodogae. *Istoria Bisericească Universală*. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987, 591 p.

Râpă-Buicliu, Dan. *Bibliografia Românească Veche. Additamenta. 1536-1830*. Vol I. Galați: Editura Alma, 2000, 494 p.

Scriban, Augustin. *Dicționarul limbii românești*. Ediția a II-a. București: Editura Saeculum I.O., 2013, 1450 p.

Sendler, Egon. *Icoanele bizantine ale Maicii Domnului*. București: Editura Sofia, 2008, 294 p.

Simonescu, Dan. *Din activitatea tipografică a Bucureștilor (1678-1830)*. București: Tipografia Curții Regale F. Göbl Fii S.A., 1935, 20 p.

Simonescu, Dan. *Impression de livres arabes et karamanlis en Valachie et en Moldavie au XVIIIe siècle*. Extras. București: 1967, p. 49-75.

Simonescu, Dan și Victor Petrescu. *Târgoviște-Vechi centru tipografic românesc*. Târgoviște: Muzeul Județean Dâmbovița, 1972, 133 p.

Stănculescu, Ileana. *Manuscris trilingv-Preliminarii la o editare*. București: editura Paideia, 2010, 206 p.

Stoian, Ion M. *Dicționar religios*. București: Editura Garamond, 1994, 294 p.

Șchiau, Octavian. *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*. Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1978, 158 p.

Ștrempel, Gabriel. "Începuturile tiparului râmnicean". *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național, Cercetare și valorificare*. Vol. I. Râmnicu Vâlcea: Muzeul Județean Vâlcea, 1980, p. 27-33.

Tatai, Anca Elisabeta. *Xilogravura de la Sibiu sfârșitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea*. Alba Iulia: Editura Altip, 2007, 130 p.

Tatai-Baltă, Cornel. *Gravorii în lemn de la Blaj*. Blaj: Editura Eventus, 1995, 284 p.

Tatai-Baltă, Cornel. "Grafica de carte din Țara Românească în secolele XVI-XVII". *Arta din România din preistorie în contemporaneitate*. Vol. I. Acad. Răzvan Theodorescu, acad. Marius Porumb ed. București: Editura Academiei Române, Cluj Napoca: Editura Mega, 2018, p. 393-401.

Tatay, Anca Elisabeta și Cornel Tatai-Baltă. *Xilogravura din cartea românească veche tipărită la București (1508-1830)*. Cluj-Napoca: Editura Mega, 2015, 515 p.

Theodorescu, Răzvan. *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești sec. X-XIV*. București: Editura Academiei Române, 1974, 380 p.

Theodorescu, Răzvan. *Itinerarii medievale*. București: Editura Meridiane, 1979, 200 p.

Theodorescu, Răzvan. "Despre "Coridoarele Culturale" ale Europei de Sud-Est". *Memoriile Secției de Științe Istorice*. Seria IV. Tom VII. Extras. București: Editura Academiei Române, 1982, p. 7-28.

Theodorescu, Răzvan. *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550 - 1800)*. București: Editura Meridiane, 1987, 2 vol.

Theodorescu, Răzvan. *Despre prima modernitate a românilor*. București: Editura Academiei Române, 2001, 30 p.

Theodorescu, Răzvan. *Episcopi și ctitori în Vâlcea secolului al XVIII-lea*. Râmnicu-Vâlcea: Editura Patrimoniul, 2009, 31 p.

Theodorescu, Răzvan. „Dinasticul fanariot”. *Domnitorii și suita domnească în Epoca Fanariotă*. Gabriela Dumitrescu coord. București: Editura Excelență prin Cultură, 2015, p. 8-9.

Tomescu, Mircea. *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*. București: Editura Științifică, 1968, 216 p.

Zuffi, Stefano și Francesca Castria Marcheti. *La Pittura Italiana I maestri di ogni tempo e i loro capolavori*. Milano: editura Electa, 1997, 397 p.

Articole în reviste de specialitate

Bulat, T.G. „Tiparnițele moldovenești de carte bisericească de la Mitropolitul Varlaam la Mitropolitul Veniamin Costachi (1641-1803)”. *Mitropolia Moldovei și Sucevei*. No. 5-6, mai-iunie, 1971, p. 349-361.

Chiaburu, Elena. „Un tipograf moldovean în secolul al XVIII-lea Mihail Strilbițchi”. *Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei*. Serie nouă. 1996-1997, p. 81-88.

Coravu, Dimitrie. „Meșteri tipografi de la Râmnic din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și primul pătrar al secolului al XIX-lea”. *Mitropolia Olteniei*. No. 3-4, martie-aprilie, 1967, p. 247-260.

Dan, Dimitrie. *Protopopul Mihail Strilbițchi, schiță biografică și bibliografică*, în “Candela”, an XXXI, mai 1912, Cernăuți, p. 225-231.

Florea, N. “Gravorul Dimitrie Mihailovici”. *Mitropolia Olteniei*. No. 5-6, mai-iunie, 1985, p. 216-220.

Frățiman, Iustin Ștefan. *Studiu contributiv la istoricul Mitropoliei Proilavia (Brăila)*, în “Buletinul Societății Istorico-Literare B.P. Hajdău”, Chișinău, 1922-1923, p. 1-376.

Ionescu, G. „Tipografia de la Episcopia Buzăului”. *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*. Vol. X. 1909, p. 125-139.

Lăudat, I.D. „Contribuția tipografiei din Râmnicu Vâlcea la promovarea cărții în veacul al XVIII-lea”. *Mitropolia Olteniei*. No. 5-6, mai-iunie, 1976, p. 360-369.

Lăzărescu, Emil. “Câteva date cu privire la ilustrația manuscriselor românești în secolul al XVIII-lea - Ruperea de tradiție -”. *Studii și Cercetări de Istoria Artei*. No. 3-4, 1956, p. 73-87.

Mârza, Eva. “Patrimoniul de carte românească veche în colecții din Alba Iulia (considerații generale)”. *Apulum Acta Musei Apulensis arheologie-istorie-etnografie*. Alba Iulia, 1980, extras, p. 225-231.

Mârza, Iacob și Cornel Baltă Tatai. „Răspândirea tipăriturilor românești vechi în Transilvania (mijl. sec. al XVII-lea - primele decenii ale sec. al XIX-lea) în lumina unui material arhivistic”. *Acta Musei Napocensis*. XVII, 1980, p. 759-768.

Mîrza, Mihai. „Tipografia Mitropoliei Moldovei la mijlocul secolului al XVIII-lea; ipoteze, îndreptări, considerații”. *Analele Putnei*. X, No. 2, 2014, p. 49-72.

Molin, Virgil. “Ilustrația în vechea carte bisericească”. *Biserica Ortodoxă Română*. No. 7-8, iulie-august, 1960, p. 683-719.

Morărescu, Dragoș. “Problemele unui fruntar”. *Biblioteca - Buletin de biblioteconomie*. No. 3-4, 1982, p. 52-53.

Morărescu, Dragoș. „Xilografii epocii brâncovenești, Ursu Zugravu”. *Arta*. Anul 30, No. 2, 1983, 26-27 p.

Morărescu, Dragoș. “Imaginea școlii în xilogravură”. *Cântarea României*. No. 6, 1983, p. 45.

Morărescu, Dragoș. “Ioanichie Bacov-xilografii (II)”. *Biblioteca*. No. 6, 2004, p. 186-187.

Nedelcea, Tudor. „Tipar românesc pentru țări străine”. *Mitropolia Olteniei*. Serie nouă. No. 1-2, ianuarie-aprilie, 1996, p. 145-148.

Rezuș, Petru. „Vechea tipografie din Rădăuți”. *Mitropolia Moldovei și Sucevei*. No. 5-6, mai-iunie, 1959, p. 298-302.

Sacerdoțeanu, Aurelian. „Tipografia Episcopiei Râmnicului (1705-1825)”. *Mitropolia Olteniei*. No. 5-6, mai-iunie, 1960, 291-349 p.

Simedrea, Tit. „Din trecutul Bisericii noastre. Tiparul Bucureștean de carte bisericească în anii (1740-1750)”. *Biserica Ortodoxă Română*. No. 9-10, septembrie - octombrie, 1965, p. 845-942.

Simonescu, Dan. „Cărți arabe tipărite de români în secolul al XVIII-lea (1701-1747)”. *Biserica Ortodoxă Română*. No. 5-6, mai-iunie, 1964, p. 524-561.

Simonescu, Dan. „Tipografia Mitropoliei Bucureștilor (1678-1978)”. *Biserica Ortodoxă Română*. No. 9-10, septembrie-octombrie, 1978, p. 1019-1026.

Tatai, Cornel. „Gravorii în lemn de la Blaj (II)”. *Acta Musei Apulensis, Apulum, Arheologie-Istorie-Etnografie*. XII, Alba Iulia, 1974, p. 719-743.

Tatai-Baltă, Cornel și Gabriela Mircea. „Lucrătorii tipografiei de la Blaj (1787-1821) în context documentar(I)”. *Apulum*. XXV, 1988, p. 365-370.

Theodorescu, Răzvan, *Căile divergente ale primei modernități românești, (secolele XVII-XVIII)*. “Contemporanul. Ideea europeană”, nr. 7/iulie 2020, Iași, p. 7.

Vornicescu, Nestor. “Identificarea unui xilografic român din sec. XVII”. *Mitropolia Moldovei și Sucevei*. No. 1 - 2, ianuarie - februarie, 1972, p. 26 - 34.

Surse de informare în format electronic

Biblioteca Congresului American, fișierul de autoritate nume persoane, <http://id.loc.gov/authorities/names/no2014057287.html>, (accesat la data de 12 mai 2020).

Viețile Sfinților, 2012, [citat: 25 februarie 2019]. Accesibil pe Internet la: <https://doxologia.ro/viata-sfant/viata-sfantului-sfintit-mucenic-petru-episcopul-alexandriei>